

Nowoczesne Systemy Zarządzania
Zeszyt 15 (2020), nr 2 (kwiecień-czerwiec)
ISSN 1896-9380, s. 105-119
DOI: 10.37055/nasz/132937

Modern Management Systems
Volume 15 (2020), No. 2 (April-June)
ISSN 1896-9380, pp. 105-119
DOI: 10.37055/nasz/132937

Instytut Organizacji i Zarządzania
Wydział Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania
Wojskowa Akademia Techniczna
w Warszawie

Institute of Organization and Management
Faculty of Security, Logistics and Management
Military University of Technology

Badania profesjonalne i komercyjne a badania opinii w naukach społecznych na użytek prac kwalifikacyjnych

Professional and Commercial Research and Opinion Surveys in Social Sciences for Scientific Dissertations

Marian Kasperski

Wojskowa Akademia Techniczna, Wydział Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania
marian.kasperski@wat.edu.pl, ORCID: 0000-0002-0191-7721

Abstrakt. Przygotowanie kadr do profesjonalnych badań społecznych mogą zapewnić studia z obszaru nauk społecznych. Najlepszym sposobem ugruntowania wiedzy jest działalność twórcza już na etapie pisania prac licencjackich, magisterskich oraz doktorskich; na podstawie badań empirycznych w różnych dziedzinach nauk społecznych. Celem artykułu jest pokazanie różnic między metodami badań komercyjnych lub profesjonalnych a przedsięwzięciami metodologiczno-organizacyjnymi w badaniach empirycznych służących celom dydaktycznym – w szczególności na użytek prac kwalifikacyjnych. Artykuł składa się z części o charakterze metodologicznym i praktycznym i jest wynikiem wieloletnich doświadczeń w prowadzeniu prac kwalifikacyjnych, w tym opartych na badaniach opinii w różnych populacjach respondentów. Może być przyczynkiem do dyskusji nad właściwym przygotowaniem kadr do pracy w ośrodkach badawczych, pracowniach komercyjnych lub urzędach państwowych zajmujących się statystyką społeczną.
Słowa kluczowe: badania opinii, prace dyplomowe, analizy statystyczne

Abstract. Studies in the field of social sciences can aid in the preparation of staff to conduct professional social research. The most effective way to ensure the acquisition of this knowledge, is the writing of Bachelors, Masters and Doctorate theses, based on empirical research conducted in many areas of social sciences. The aim of this article is to indicate the differences between commercial and professional research methods compared to methodological and organized research undertakings in empirical tests, that are aimed at teaching and are used in qualifications papers. The article comprises two parts devoted to methodological and practical aspects and is based on many years of experience in acting as a thesis advisor on papers basing on, among others, opinion polls conducted on various populations of respondents. This article may also inspire discussion about the correct preparation practices to ready staff for work in research institutions, commercial studios or government offices that deal with social statistics.
Keywords: opinion polls, thesis, commercial research

Wstęp

Pozyskiwanie danych w ramach komercyjnych bądź profesjonalnych badań instytucjonalnych¹ może odbywać się m.in. poprzez badania empiryczne różnych podmiotów. Przygotowanie kadr do tego rodzaju pracy mogą zapewnić studia akademickie z obszaru nauk społecznych. Wiedza z zakresu podstaw statystyki oraz metodologicznych aspektów procesu badawczego wchodzi (w zróżnicowanym stopniu) w zakres programów takich studiów. Najlepszym sposobem ugruntowania tej wiedzy i jednocześnie jej weryfikacji jest pisanie prac kwalifikacyjnych (licencjackich, magisterskich, doktorskich) na podstawie badań opinii w różnych dyscyplinach nauk społecznych².

Prace te wymagają zarówno umiejętności studiowania i wykorzystania literatury, jak też odpowiednich narzędzi badawczych, zorganizowania badań, opracowania zebranego materiału empirycznego, a także opisu wyników tych badań. Umiejętności takie Jerzy Brzeziński nazywa *znajomością bierną i czynną* (Brzeziński, 1997, s. 18-23). Co prawda prace te przygotowują do empirycznych badań komercyjnych i profesjonalnych badań instytucjonalnych, jednak możemy zauważyć wiele różnic nadających obu przedsięwzięciom pewnej odrębności.

Celem artykułu jest pokazanie różnic między profesjonalnymi metodami badania opinii a przedsięwzięciami metodologiczno-organizacyjnymi w badaniach empirycznych, służącymi celom dydaktycznym, a w szczególności na użytek prac kwalifikacyjnych. Zauważyć należy także wiele aspektów wspólnych, jak choćby: podstawy metodologiczne, standardy pozyskiwania i przetwarzania danych (szczególnie bezstronności, rzetelności i poufności) czy korzystanie ze statystycznych programów umożliwiających dokonywanie niezbędnych analiz.

W artykule wykorzystano własne doświadczenia w prowadzeniu prac kwalifikacyjnych, w tym opartych na badaniach opinii, w różnych populacjach respondentów oraz na różnych poziomach kwalifikacyjnych. Artykuł może być przyczynkiem do dyskusji nad właściwym przygotowaniem kadr do pracy w ośrodkach badania opinii.

Różnice o charakterze metodologicznym

W tej części skupiono się na problemach, które powinny być przedmiotem zainteresowania autora badań społecznych, a więc przedmiotu badań, problemów badawczych, celu badań i hipotez badawczych.

¹ Użycie w tekście określenia *komercyjne, profesjonalne* nie ma charakteru ocennego. Sygnalizuje jedynie odmienną cel - inny jest w badaniach komercyjnych, inny zaś w badaniach instytucji, jak np. GUS.

² Należy mieć tu na myśli nie tylko typowe dyscypliny nauk społecznych, jak choćby nauki socjologiczne, nauki ekonomiczne czy nauki prawne, lecz także pokrewne im nauki humanistyczne.

Pierwszą różnicę dostrzec można już na etapie określania **przedmiotu badawczego** na użytek komercyjny oraz badań mających służyć pracom kwalifikacyjnym. Oczywiście wydaje się, że podejmując się każdego z badań, autor powinien zdać sobie sprawę, co jest ich przedmiotem, a zatem czym dokładnie będzie się zajmował. Można przyjąć, że przedmiotem badań jest interesująca badacza dziedzina, zjawisko lub proces (Nowak, 2008, s. 30). Wydaje się, że postępowanie w obu przypadkach jest zbliżone, jednak autor pracy kwalifikacyjnej każdorazowo podejmuje nowe wyzwanie. Można zaryzykować tezę, że każdorazowo zamawiany obszar badań komercyjnych narzuca charakter pracy badaczowi, zaś autor pracy kwalifikacyjnej sam wybiera i określa przedmiot zainteresowania. Tym bardziej że temat pracy kwalifikacyjnej (a zatem i przedmiot badań) powinien być oryginalny – za każdym razem inny, a badania komercyjne oraz profesjonalne badania instytucjonalne bardzo często są powtarzalne.

Kolejnym aspektem, na który zwrócono uwagę, jest **cel podejmowanych przedsięwzięć**. Celem badań na użytek komercyjny jest realizacja zadania określonego przez zleceniodawcę, zaś celem badań na użytek statystyki społecznej jest – najogólniej mówiąc – pozyskiwanie danych służących analizie społecznych efektów procesów ekonomicznych i polityki państwa. Należy jednoznacznie zaznaczyć, że pozyskanie danych i ich analiza nie jest wartością samą w sobie, ma służyć kilku innym celom. Na przykład porozumienia europejskie określają następujące cele polityki społecznej dla krajów Unii Europejskiej: 1) promocja zatrudnienia; 2) polepszenie warunków życia i pracy; 3) zapewnienie właściwej ochrony społecznej; 4) rozszerzenie dialogu między zarządami przedsiębiorstw i związkami zawodowymi; 5) rozwój zasobów ludzkich przy trwałym, wysokim zatrudnieniu; 6) walka z wykluczeniem społecznym i ubóstwem (Kordos, 2014, s. 25).

Znaczną różnicę można dostrzec, analizując cel badań prowadzonych na użytek prac kwalifikacyjnych. Klasycznie stwierdza się, że jest nim rozwiązanie podjętego problemu badawczego. Tadeusz Pilch wskazuje, że celem pracy powinno być lepsze poznanie zagadnienia, które jest dla nas interesujące (Pilch, 1995, s. 56). Należy go realizować poprzez dociekanie prawdy (Pieter, 1975, s. 34). Zdaniem Jerzego Brzezińskiego „cel jest realny wówczas, gdy wytyczone zamierzenia leżą w granicach możliwości danego badania (warunki czasowe, techniczne, organizacyjne oraz stopień przygotowania własnego do prowadzenia pracy badawczej)” (Brzeziński, 2000, s. 19).

Najogólniej można powiedzieć, że cel ten jest realizowany poprzez: 1) zdefiniowanie i opisanie problemu; 2) zoperacjonalizowanie go do wskaźników; 3) utworzenie narzędzi badawczych pozwalających zgromadzić dane empiryczne; 4) ich analizę i opis; 5) wyciągnięcie właściwych wniosków.

Pozyskanie danych empirycznych jest jednym z przedsięwzięć stojących przed autorem pracy kwalifikacyjnej (niekoniecznie najważniejszym). W pracy przyjęto założenie, że jakość zdobytych danych i ich wartość merytoryczna nie jest

podstawowym zadaniem w realizacji pracy kwalifikacyjnej, ważniejszym jest poprawność metodologiczna w przejściu całej procedury badawczej. Można stwierdzić, że poprawność procedury metodologicznej jest zdecydowanie ważniejsza niż jakość i wiarygodność zebranego materiału empirycznego. Materiał ten jest jedynie narzędziem do pokazania warsztatu metodologicznego autora – nie oczekuje się raczej, by zdobyte dane były reprezentatywne i upoważniały do uogólnionych wniosków.

Kolejnym etapem postępowania badawczego jest określenie **problemów badawczych**. W celu przybliżenia podobieństw i różnic w podejmowanych badaniach posłużono się obszarem statystyki społecznej. Definiując pojęcie „statystyka”, Wacława Starzyńska stwierdza, że „jest to zbiór danych liczbowych opisujących pewne zjawiska, głównie o charakterze masowym” (Starzyńska, 2012, s. 11). Zawężając ten termin do obszaru społecznego, można powiedzieć, że jest to zestaw procedur i metod służących pozyskiwaniu danych dotyczących społecznych efektów procesów ekonomicznych oraz polityki państwowej. Konkretniej „statystykę społeczną” opisuje Jan Kordos, twierdząc, że obejmuje ona „obszar badań związanych z takimi dziedzinami jak procesy ludnościowe, rynek pracy, szeroko rozumiane warunki życia (włączając kulturę, edukację i naukę, ochronę zdrowia, turystykę i rekreację oraz wykorzystanie czasu) i ochronę środowiska” (Kordos, 2014, s. 15). Można zatem powiedzieć, że mimo względnej rozległości problemu badawczego jest on jednak dość precyzyjnie zdefiniowany.

W innej sytuacji jest student podejmujący temat pracy dyplomowej. Najczęściej ujęty w temacie problem wymaga przeglądu literatury oraz przedstawienia różnych sposobów definiowania wybranej problematyki. Dzieje się tak dlatego, że podjęty temat jest nowym – tak dogłębnie penetrowanym – obszarem zainteresowania studenta.

Można przyjąć, że jest to pierwszy etap realizacji pracy kwalifikacyjnej, którego celem powinno być zorientowanie się w rozważaniach teoretycznych dotyczących dziedziny będącej przedmiotem badań. Ten etap pracy ma nie tyle doprowadzić do opracowania części teoretycznej (to można zrobić później), ile wyposażyć autora w wiedzę dającą możliwość sformułowania przedmiotu badań i problemów badawczych oraz opracowania narzędzi badawczych. Konsekwencją tego etapu pracy (studiowania literatury przedmiotu) powinno być przyjęcie odpowiedniej definicji operacyjnej. „Definicja operacyjna polega (...) na określeniu operacji badawczych, dzięki którym będzie można orzec, czy i w jakim stopniu ma miejsce taki stan rzeczy, który dowodzi istnienia zjawisk nazwanych tym pojęciem” (Mayntz, Holm, Hübner, 1985, s. 26). Definicja może być przyjęta z literatury przedmiotu lub może być propozycją autora. Propozycja może mieć charakter definicji projektującej lub syntetycznej (Nowak, 2008, s. 134). Wymogiem jest, by dawała ona możliwość opercjonalizacji – wyspecyfikowania parametrów, a następnie wskaźników, na podstawie których można sądzić o występowaniu badanego zjawiska. Inaczej mówiąc, przekształcenia teoretycznego (abstrakcyjnego) pojęcia w coś konkretnego, możliwego do zaobserwowania lub zmierzenia w procesie badawczym (Marshall, 2006, s. 291).

Przykładowo jeżeli będziemy przystępowali do badania systemu wartości moralnych, to raczej nie powinniśmy sięgać do definicji Tadeusza Kotarbińskiego, który prowadząc bardzo ciekawe rozważania na temat wartości, stwierdza, że „wartość rzeczy jest tą jej wartością, która czyni, iż lepiej jest by rzecz ta była niż by nie była, bądź też mówi, że wartość jest własnością rzeczy, ze względu na którą chcemy rzecz tę mieć, ze względu na którą jest nam ona potrzebna” (Tatarkiewicz, 1978, s. 62). Lepszym punktem odniesienia może być propozycja Jana Szczepańskiego, który pod pojęciem wartości rozumie: „dowolny przedmiot materialny lub idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wymaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus. Wartościami są te przedmioty lub stany rzeczy, które jednostkom i grupom zapewniają równowagę psychiczną, dają zadowolenie, dążenie do nich lub ich osiągnięcie daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku, lub te, które są niezbędne dla utrzymania wewnętrznej spójności grupy, jej siły i jej znaczenia wśród innych grup” (Szczepański, 1972, s. 97-98). Definicja ta daje możliwość (w kolejnym etapie operacjonalizacji) wyodrębnienia kilku obszarów (parametrów).

Bardzo dobrym przykładem takiego postępowania jest wyodrębnienie obszarów badawczych w badaniach religijności. Władysław Piwowarski, dokonując operacjonalizacji religijności, wyróżnił i zastosował w swoich badaniach następujące parametry religijności: 1) globalny stosunek do wiary pozwalający odpowiedzieć na pytanie, czy ktoś jest wierzący, oraz poznać intensywności tej wiary; 2) wiedza religijna obejmująca znajomość dogmatów, święt i wydarzeń z życia Kościoła; 3) ideologia religijna wskazująca na głębokość wiary; 4) doświadczenie religijne wyróżniające się w świadomości religijnej; 5) praktyki religijne przejawiające się w uczestnictwie w nakazanych obrzędach; 6) wspólnota religijna wyróżniająca się poczuciem przynależności do Kościoła, parafii, grup i społeczności religijnych; 7) moralność religijna, jako funkcja szeroko pojętej doktryny religijnej (Piwowarski, 1977, s. 39-41).

Aby opisać wymienione obszary – w kolejnym etapie operacjonalizacji – buduje się wskaźniki, które w badaniach społecznych najczęściej przyjmują postać pytań (np. w kwestionariuszu ankiety) (por. szerzej [w:] Nowak, 2008, s. 165-170). Odpowiedzi udzielone na pytania dają nam wiedzę – opisują dany parametr. Jeżeli zatem ułożymy kilka pytań dotyczących moralności religijnej, to udzielone przez respondentów odpowiedzi dadzą nam możliwość poznania poglądów moralnych osób ankietowanych.

Postępowanie autora pracy kwalifikacyjnej według powyższych wskazówek nie tylko będzie świadczyło o chęci zastosowania właściwej metodologii badań, lecz także gwarantowało poprawność narzędzi badawczych i adekwatność ich do istniejącej teorii oraz ułatwi konstrukcję rozdziału sprawozdawczego. Jego części mogą być zgodne z przyjętymi parametrami.

Procedura operacjonalizacji jest stosowana także w badaniach różnych obszarów statystyki społecznej. Tomasz Panek, opisując pomiar poziomu i jakości życia, następująco charakteryzuje tę procedurę: „Przykładowo zjawiskiem, którego pomiar nas interesuje (naszym *indicatum*), jest stan zdrowia ludności. W tym przypadku naszym wskaźnikiem stanu zdrowia może być przewidywana długość życia w zdrowiu, gdyż dłuższe życie w zdrowiu wynika z lepszego stanu zdrowia. Gdy badane zjawisko jest bezpośrednio obserwowalne i zarazem mierzalne, przy jego pomiarze nie musimy używać wskaźnika. W przypadku badań poziomu i jakości życia, ze względu na ich złożony i jednocześnie trudny do bezpośredniej obserwacji charakter, stosujemy do ich pomiaru wskaźniki. Innymi słowy, gdy chcemy coś zaobserwować, co nie jest bezpośrednio obserwowalne i mierzalne, musimy to zoperacjonalizować, czyli sprowadzić do tego, co bezpośrednio obserwowalne i mierzalne” (Panek, 2014, s. 125).

Wydaje się zatem, że obszar dociekań autora pracy kwalifikacyjnej jest podobny do postępowania w badaniach na użytek statystyki społecznej. Jednak zauważyć należy trud podjęcia nowych problemów badawczych przez autora pracy kwalifikacyjnej i trud utrzymania kompatybilności badań w ramach statystyki społecznej z badaniami wcześniej prowadzonymi³. Trzeba pamiętać, że w sytuacjach badań komercyjnych także dochodzi do podejmowania nowych problemów, jednak ich głębość i zakres nie wynikają z dociekliwości autora, lecz są określane przez zleceniodawcę.

Bardzo ważnym elementem każdego postępowania badawczego, a jednocześnie konsekwencją postawienia pytania badawczego, jest próba sformułowania oczekiwanych wyników. Realizuje się to przez **stawianie hipotez**. Według Earla Babbiego hipoteza to szczegółowe oczekiwanie wobec rzeczywistości, wynikające z przyjętej tezy (Babbie, 2007, s. 23). Inaczej mówiąc, to próba odpowiedzi na zadane przez badacza pytania, to domysł wymagający weryfikacji przez odpowiednie postępowanie badawcze (por. szerzej [w:] Brzeziński, 1997, s. 225-227).

Od autora pracy kwalifikacyjnej wymaga się nie tylko umiejętności sformułowania hipotez, lecz także przez odpowiednie procedury ich potwierdzenia bądź falsyfikacji – wykazania fałszywości twierdzenia. Osiąga się to przez różne sposoby testowania hipotez. Wymaga to precyzyjnego określenia danych lub procedur, które pozwolą zweryfikować bądź obalić postawioną hipotezę (Nowak, 2008, s. 37; Marshall, 2006, s. 89). Inaczej mówiąc, formułując hipotezy, należy zdawać sobie sprawę z tego, czy zastosowane narzędzia bądź analizy statystyczne dadzą szansę ich zweryfikowania. I odwrotnie, budując narzędzia i planując analizy statystyczne, trzeba pamiętać o postawionych hipotezach i konieczności ich weryfikacji.

Zupełnie inny jest stosunek prowadzącego badania na użytek komercyjny oraz w profesjonalnych badaniach instytucjonalnych. Ze względu na diagnostyczny charakter badań w tym obszarze nie jest wymagane stawianie hipotez, co w konsekwencji zwalnia z konieczności tworzenia procedur ich weryfikacji.

³ Wymóg ten dodatkowo narzucają uregulowania statystyki europejskiej (Kordos, 2014, s. 18-26).

Różnice o charakterze praktycznym

W tej części zwrócono uwagę na problemy, które mają charakter bardziej praktyczny, a więc: określenie próby badawczej, przyjęcie koncepcji badań oraz dobór metod i technik badawczych.

Pierwszym aspektem wymagającym zasygnalizowania są różnice w sposobie **doboru i zastosowania próby badawczej**. W badaniach społecznych bardzo często opieramy się na próbach – zbiorze osób wybranych z badanej populacji. Umożliwiają one zdobycie wiedzy dotyczącej dużych populacji na podstawie analizowania małych ich części (Marshall, 2006, s. 56). Można jednak znaleźć prace oparte na badaniach całej populacji, np. badania sposobów zarządzania małą firmą „X” mogą obejmować wszystkie osoby organizujące i podlegające procesowi zarządzania w takiej niewielkiej jednostce gospodarczej. Najczęściej jednak w badaniach społecznych spotykamy się z próbami losowymi bądź nielosowymi.

Próba losowa to taka, gdy „każdy z przypadków może znaleźć się z jednakowym prawdopodobieństwem” (Marshall, 2006, s. 57). Dobór losowy polega więc na zastosowaniu rachunku prawdopodobieństwa, a losowanie umożliwiają mechanizmy losowania (Brzeziński, 1997, s. 238-239). Można spotkać różnorakie modyfikacje próby losowej, np. próby warstwowo-losowe czy też wielostopniowe (Marshall, 2006, s. 56-57). W doborze prób nielosowych nie stosuje się rachunku prawdopodobieństwa, a decyzja o tym, czy dana jednostka znajdzie się w próbie, zależy od badającego. W badaniach na użytek prac kwalifikacyjnych próby te stosuje się najczęściej, chociażby ze względów czasowych i finansowych. Możemy wyróżnić kilka rodzajów prób nielosowych:

- a) Próba celowa – zakłada odgórne określenie osób, do których chce się dotrzeć, a także posiadanie informacji o charakterystyce badanej populacji. Najczęściej uwzględnia się takie zmienne jak: wiek, płeć, zawód itp.
- b) Próba kwotowa – zakłada rozkład zmiennych, a także zależności między nimi (Nowak, 2008, s. 301). Na przykład znając liczbę osób studiujących na danych kierunkach, możemy odpowiednio dobrać grupy studentów – reprezentantów tych kierunków. Nie są tu ważne nazwiska, lecz fakt studiowania na danym kierunku.
- c) Wygodne, typowane z osób, do których badacz ma łatwy dostęp. Często są to osoby zapraszane specjalnie (Kędzior, Karcz, 1997, s. 81).
- d) Kuli śnieżnej, zakłada zbadanie niewielkiej próby ze znanych elementów, a następnie poszerzanie jej o nowych członków, np. wskazanych przez osoby już zbadane (Marshall, 2006, s. 383).

Merytoryczna istotność wyników w bardzo dużej mierze zależy od trafności i rzetelności doboru próby. Inaczej mówiąc, błędnie dobrana próba skutkuje nieprzydatnością wyników do opisu zjawisk zachodzących w badanej populacji.

Określając próbę w badaniach na użytek prac kwalifikacyjnych, próbowano pogodzić wymóg rzetelności, przydatności i efektywności. Bardzo często ostatni wymóg staje się kluczowy, gdyż student nie jest w stanie sfinansować kosztownych badań reprezentacyjnych. Niestety określając próbę badawczą, studenci często popełniają błąd, zapominając o wskazówce, którą sformułował Stefan Nowak: „Cel badań powinien określać badaną zbiorowość, a nie odwrotnie” (Nowak, 2008, s. 45). Inny problem pojawia się w trakcie formułowania wniosków ze zdobytego i przeanalizowanego materiału empirycznego. Komentując wyniki badań, należy zdawać sobie sprawę, na ile próba jest reprezentatywna dla opisywanej populacji (por. Brzeziński, 1997, s. 231). Niestety, częstym błędem autorów prac kwalifikacyjnych jest wyciąganie wniosków o charakterze reprezentatywnym na podstawie wyników badań prowadzonych na próbach, które nie spełniają kryteriów reprezentatywności.

Zupełnie inaczej wyglądają próby stosowane w badaniach komercyjnych lub profesjonalnych badaniach instytucjonalnych. Przykładowo, reprezentacyjny spis ludności wykonany przez GUS w 2011 roku „został przeprowadzony na próbie losowej ok. 20% mieszkań w skali kraju. Jednostką losowania było mieszkanie, a dokładnie jego adres. Operat losowania, który został utworzony na podstawie rejestrów i systemów informacyjnych, został odpowiednio uporządkowany i podzielony na poszczególne warstwy. Łącznie utworzono 70 tys. warstw” (Kordos, 2014, s. 59). Jak widać, dostrzegamy tu bardzo istotną różnicę co do sposobu doboru próby, rozległości badań i w konsekwencji sposobu formułowania wniosków.

Równie złożona może być **koncepcja takich badań**. Przygotowując koncepcję badania aktywności ekonomicznej ludności, zespół GUS założył, że będą to badania:

- reprezentacyjne, realizowane na podstawie badań gospodarstw domowych (w których badane są wszystkie osoby w wieku 15 lat i więcej);
- powtarzalne początkowo co rok na tej samej próbie gospodarstw domowych, później co kwartał, a od czwartego kwartału 1999 roku jest to badanie ciągłe;
- ciągłe, którego wyniki są publikowane kwartalnie, dotyczące bieżącej aktywności ekonomicznej;
- porównywalne w badaniach tego typu w innych krajach (Kordos, 2014, s. 59).

Zdaję sobie sprawę z tego, że realizacja pracy kwalifikacyjnej traktowana jest jako element procesu badawczego, jednak autor takiej pracy nie musi sprostać powyższym wymaganiom. Ze względu na ograniczony czas przygotowania i realizacji pracy (szczególnie licencjackiej i magisterskiej) nie może zaprojektować ani przeprowadzić takich badań. Nie oznacza to jednak, że zwolniony jest z przygotowania koncepcji badań – jest ona jednak zdecydowanie prostsza.

Pojawia się tu kolejna istotna różnica między badaniami komercyjnymi a badaniami na użytek prac kwalifikacyjnych – **wymogi stawiane uzyskanym wynikiom**. Według standardów Eurostatu „statystyka powinna być:

- bezstronna, czyli wolna od zewnętrznych nacisków;
- rzetelna, czyli odzwierciedlająca rzeczywistość;

- przydatna dla użytkownika, czyli gromadząca tylko potrzebne informacje;
- efektywna, uwzględniająca koszty przy planowaniu badań;
- zapewniająca poufność, czyli przestrzegająca zasady anonimowości indywidualnych danych;
- jawna, czyli respondenci powinni mieć możliwość zapoznania się z podstawowymi prawami, celami i metodami zabezpieczenia danych. Jawna też powinna być metodyka badania” (Kordos, 2014, s. 25-26).

Czy zasady te powinny być przestrzegane w trakcie badań na użytek prac kwalifikacyjnych? Ogólnie tak, jednak niektóre z nich mają znaczenie marginalne, a inne wydają się podstawowe. Mniejsze znaczenie ma wiarygodność – ze względu na ograniczoną próbę badawczą (o czym w dalszej części). Podobnie przydatność dla użytkownika – jeżeli przyjmujemy, że głównym celem pracy kwalifikacyjnej jest potwierdzenie umiejętności postępowania według procedury badawczej, to przydatność badań sprowadza się do narzędzia pokazania warsztatu metodologicznego. Porównywalne znaczenie w obu badaniach ma rzetelność. Podstawowego znaczenia natomiast nabiera efektywność – choćby ze względu na prywatne ponoszenie kosztów badań⁴.

Kolejnym problemem wymagającym uwagi jest kwestia doboru **metod badawczych**. W literaturze przedmiotu możemy znaleźć wiele definicji metod. Jedna z nich mówi, że jest to „zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych obejmujących najogólniej całość postępowania badacza, zmierzającego do rozwiązania określonego problemu badawczego” (Pilch, Bauman, 2001, s. 71).

Najczęstszymi metodami badań w naukach społecznych są metody: analizy dokumentów, badania opinii, obserwacyjne i statystyczne⁵. Ponieważ żadna z nich nie wydaje się wyczerpująca, najkorzystniej jest więc stosować je łącznie lub wzajemnie uzupełniać. Jeżeli pierwsza z nich nie budzi większych zastrzeżeń, to druga jest już bardzo kontrowersyjna.

Metody badania opinii oparte na przekazie słownym, określane najczęściej jako metody ankietowe, prowadzone bywają sposobami audytoryjnymi, sondażowymi, korespondencyjnymi, a współcześnie także elektronicznymi. Można jednak mieć do nich wiele uwag – posiadają swoich zwolenników i przeciwników. Już kilkadziesiąt lat temu Józef Pieter zwracał uwagę, że ze względu na sposób podejścia do metod ankietowych można wyróżnić takich badaczy, którzy metod tych nadużywają, lub takich, którzy nie uznają żadnych metod zadawania pytań (Pieter, 1973, s. 57-58).

⁴ Autor jest świadomy, że część prac kwalifikacyjnych powstaje w ramach szerszej zaprojektowanych oraz prowadzonych przez instytucje edukacyjne programów badawczych. Wówczas badania powinny spełniać kryteria określone dla tych badań.

⁵ Józef Pieter (1967, s. 106-159) wymienia ponadto metody: eksperymentalne, ankietowe, analizy i krytyki źródeł, analizy logicznej, konstrukcyjne, analizy i krytyki piśmiennictwa.

W badaniach empirycznych w obrębie nauk społecznych (zarówno socjologicznych, jak i psychologicznych) najwłaściwszymi metodami wydają się te oparte na technikach obserwacyjnych, testowych i eksperymentalnych. Jednak w badaniach świadomości (np. moralnej, bezpieczeństwa itp.) techniki te napotykać na wiele trudności w pierwszoplanowym i bezpośrednim ich stosowaniu. Trudności te mają różnorakie przyczyny, które można ująć w kilku punktach:

1. O pewnych przedmiotach, a przede wszystkim stanach rzeczy można dowiedzieć się na podstawie wypowiedzi, uznając oczywiście jej sens poznawczy. Dotyczy to przede wszystkim świadomości, która jest trudno obserwowalna dla postronnego badacza.
2. Recepja stanów emocjonalnych człowieka jest nie tylko trudna do obserwacji, ale samo stworzenie naturalnej sytuacji ich występowania byłoby, w dużej skali, wręcz niemożliwe.
3. Błąd określenia zjawisk zachodzących w świadomości i uczuciach może być większy od błędu uzyskanego w trakcie wypowiedzi respondentów.
4. Badanie zachowań jest niekiedy wręcz niemożliwe (np. zachowań na polu walki, w sytuacjach osobistych [intymnych] czy ekstremalnych itp.), stąd łatwiej ograniczyć się do pytań o sposób zachowania.
5. Badania wypowiedzi są korzystniejsze ze względów ekonomicznych i czasowych, co dla piszącego pracę kwalifikacyjną ma duże znaczenie.

Mimo zgłaszanych zastrzeżeń ankietowanie stosuje się dość powszechnie w badaniach społecznych. Uwagi dotyczą przeważnie nadużywania tej metody, tj. stosowania jej wszędzie tam, gdzie można użyć innych metod, lub wykorzystywania jej w sposób niewłaściwy – uzyskane wyniki nie są zadowalające. Ponadto zauważyć należy, że człowiek nie zawsze sobie uświadamia (lub uświadamia nie w pełni) różnorodność oddziałujących nań i wpływających na jego postępowanie czynników. Może to jednak zrobić, gdy zaistnieje odpowiednia ku temu sytuacja. Wydaje się, że odpowiednio zaaranżowane warunki w czasie badań empirycznych dają dobrą okazję do zastanawiania się i refleksji nad problemami poruszonymi w badaniach.

Należy wziąć pod uwagę i to, że ludzie co pewien czas zadają sobie lub innym pytania: co bardziej cenią?, jak postąpiliby w danej sytuacji?, co jest bardziej wartościowe? itp. Sami próbują odpowiedzieć na te pytania lub żądają odpowiedzi od innych. Można to zatem wykorzystać w czasie ankietowania, stwarzając sytuacje dogodne do takich refleksji. Jeśli zatem nie zaistnieją okoliczności niesprzyjające, to nie wydaje się, by był powód do przypuszczeń, że uzyskane wypowiedzi są nierzetelne lub fałszywe. Ponadto argumentem przemawiającym za używaniem wspomnianych metod jest fakt, że ani socjologia, ani psychologia nie wypracowały narzędzi, które byłyby powszechnie przyjęte i chroniły przed błędami.

Najogólniej mówiąc, w pracach kwalifikacyjnych opartych na badaniach społecznych wyróżnić można trzy podstawowe metody badawcze:

1. Metodę analizy źródeł (piśmiennictwa), która jest właściwa dla części teoretycznej i powinna być punktem wyjścia do przygotowania badań empirycznych. Daje ona możliwość przeanalizowania stanu literatury przedmiotu i dokonania jej analizy pod kątem przedmiotu badań.
2. Metody ankietowe, stosowane do pozyskania materiału empirycznego – opinii, ocen i stanowisk jednostek i grup społecznych (respondentów).
3. Metody statystyczne, wykorzystywane do porządkowania i analizy zebranych danych (informacji). Obecnie na rynku istnieje wiele programów komputerowych, które umożliwiają dokonanie analiz ilościowych i jakościowych.

Inna sytuacja występuje w badaniach komercyjnych i profesjonalnych badaniach instytucjonalnych. Można przyjąć, że w badaniach komercyjnych do minimum ograniczona będzie metoda pierwsza, gdyż zamawiający badania zwraca się raczej do pracowni oferujących dane usługi, a więc teoretycznie przygotowanych do podjęcia zlecenia. W profesjonalnych badaniach instytucjonalnych zaś z powodzeniem mogą być stosowane wszystkie powyższe metody, jednak należy zwrócić uwagę, że np. reprezentatywne badania w obszarze społecznym są tylko jednym ze źródeł, z jakich korzysta statystyka społeczna. Oprócz nich występują m.in. spisy i spisy reprezentacyjne ludności i mieszkań, rejestry cywilne, rządowe i samorządowe oraz pozarządowe dane administracyjne (zob. Kordos, 2014, s. 26-28), a te wymagają raczej metod skupionych na analizie i krytyce źródeł/danych.

Kolejne różnice dostrzec można w wyborze i zastosowaniu **technik i narzędzi badawczych**. Różnorakie używanie terminu *metoda* rodzi wiele nieporozumień, które starano się zniwelować poprzez użycie słowa *technika*⁶. Termin ten stosowany ma być tam, gdzie chodzi o bardziej szczegółowe zagadnienia dotyczące sposobu pozyskiwania danych źródłowych. Są to zazwyczaj „czynności praktyczne, regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na otrzymanie optymalnie sprawdzalnych informacji, opinii i faktów” (Pilch, Bauman, 2001, s. 71). Zastosowane techniki wynikają z przyjętych metod i są bardziej skonkretyzowanymi sposobami realizacji badań.

W praktyce techniki badawcze realizujemy przez odpowiednie narzędzia. Narzędzie badawcze w badaniach naukowych jest tym wszystkim, co można wykorzystać do zbierania i rejestrowania badanych faktów, zjawisk i informacji (Apanowicz, 2003, s. 110).

⁶ Doskonałym przykładem tego zamieszania jest termin „ankieta”, który może być użyty na określenie metody – *metoda ankietowa*, techniki – *technika ankietowa* i wreszcie narzędzia – jako *kwestionariusz ankietowy*.

W pracach kwalifikacyjnych bardzo często jako narzędzia badawcze stosowane są ankiety (kwestionariusze ankietowe). Krzysztof Konarzewski poprzez ankietę rozumie narzędzie do zbierania danych polegające na planowym, prowadzonym w określonej kolejności, wypytywaniu badanego. Podstawą ankiety jest kwestionariusz, czyli ustalona lista pytań. Według tego autora można wyróżnić następujące kryteria podziału ankiet:

- a) według sposobu doboru respondentów: reprezentacyjne – gdy wybrana grupa jest statystyczną reprezentacją całej zbiorowości, quasi-reprezentacyjne – gdy badana zbiorowość pod pewnymi kryteriami spełnia wymagania metody reprezentacyjnej, zbiorowości przypadkowe – gdy respondenci są przypadkowi;
- b) według sposobu kontaktu z respondentami: bezpośrednie, telefoniczne, pocztowe, prasowe, radiowe i telewizyjne, komputerowe, audytoryjne i rozdawane;
- c) według charakteru zbiorowości respondentów: konsumentów, handlowców, ekspertów;
- d) według jawności danych respondenta: jawne, anonimowe;
- e) zależnie od liczby poruszanych tematów: jednotematyczne, omnibus (Konarzewski, 2002, s. 35).

Przystępując do budowy narzędzi badawczych, autorzy badań na użytek prac kwalifikacyjnych stoją najczęściej przed kilkoma problemami, które można sformułować w następujących pytaniach:

Pytanie pierwsze. Jak pogodzić naukowy sposób rozstrzygnięcia problemu z jasnością i zrozumiałością zastosowanego narzędzia? Nie ma tego problemu, jeżeli badania prowadzimy w miarę jednorodnej grupie (np. studentów), ale pojawia się, gdy dotyczą one populacji reprezentatywnych – z założenia o różnorodnym wykształceniu. Przed takim problemem stoją niewątpliwie autorzy badań na użytek statystyki społecznej. Podstawowym wymogiem jest, by język narzędzi badawczych był jasny i zrozumiały, a jednocześnie odpowiadał standardom naukowym.

Pytanie drugie. Jak pogodzić wymóg dokładnego poznania badanego zjawiska z ograniczoną pojemnością ankiety? Operacjonalizacja przyjętych problemów materializuje się najczęściej określoną liczbą wskaźników (pytań), a co za tym idzie czasochłonnością wypełniania kwestionariusza i w związku z tym zmęczeniem bądź znużeniem respondentów. Zbyt krótkie ankiety przynoszą mało informacji, a zbyt rozległe męczą i mogą prowadzić do opuszczania pytań lub udzielania pobieżnych odpowiedzi. Pamiętać zatem należy, że ankieta nie powinna absorbować respondentów dłużej niż 30 minut. W badaniach związanych z pracami kwalifikacyjnymi problem ten raczej nie występuje – jeżeli już, to często ankiety są zbyt krótkie.

W badaniach komercyjnych możemy spotkać się ze zleceniem odnoszącym się do wybranego fragmentu rzeczywistości, np. stosunkiem do danego polityka, a zatem nawet z pojedynczymi pytaniami. Inaczej może być w profesjonalnych badaniach instytucjonalnych. Budowane ankiety mają spełniać wymóg rzetelnego poznania badanego obszaru, a ich wielkość jest drugorzędna. Spotkać można ankiety dość

krótkie, ale i takie mające kilkaset pytań. Na przykład niewielką liczbę pytań miał spis ludności w 2011 roku, który był „spisem mieszanym, opartym na dostępnych rejestrach, spisem pełnym o ograniczonym zakresie danych (15 pytań) oraz spisem reprezentacyjnym o rozszerzonym zakresie danych (10 pytań)” (Kordos, 2014, s. 43). Przykładem drugiego podejścia były zaś badania zdrowia ludności w 2004 roku, które przeprowadzono w oparciu o trzy ankiety, w tym odrębnie dla dorosłych i dzieci. Ta pierwsza obejmowała 115 pytań, zaś druga 63 pytania (Kordos, 2014, s. 70-71).

Pytanie trzecie. Jak pogodzić poznawczy (stricte naukowy) charakter prowadzonych badań z wymogiem, aby wyniki miały także praktyczne zastosowanie? Częstym kryterium oceny pracy może być przydatność praktyczna jej wyników. Stawia się zatem wymóg, aby służyły one do rozwiązania realnych problemów związanych z obronnością, bezpieczeństwem lub z kształtowaniem świadomości danego środowiska. Badania na użytek prac kwalifikacyjnych rzadko zakładają tę zgodność, ponieważ mają pokazać umiejętność zastosowania procedury badawczej. Inaczej jest w badaniach komercyjnych i profesjonalnych badaniach instytucjonalnych. Tutaj kryterium to staje się pierwszoplanowe.

Pytanie czwarte. Jak pogodzić poznawczy i praktyczny charakter prowadzonych badań oraz dążenie, by wyniki miały wymiar reprezentatywny, z założeniem, że autor (student) ma wykazać się umiejętnością zastosowania istniejącej teorii w praktyce badań społecznych? W konsekwencji pojawia się tu jeszcze jedna kwestia. Otóż autor pracy kwalifikacyjnej powinien *pochwalić się* umiejętnością budowania i zastosowania różnorodnych pytań. Powinny one być różnorako sformułowane – zarówno zamknięte, półotwarte, jak też otwarte – dające możliwość swobodnych wypowiedzi. Pytania zamknięte i półotwarte mogą być tak skonstruowane, że wymagają wyboru jednej odpowiedzi – w formie dysjunktywnej, jak też w formie koniunktywnej – ankietowany ma możliwość wybrania kilku odpowiedzi spośród przedstawionych propozycji. Przewidziane odpowiedzi mogą być wyrażone w postaci różnorodnych skal (np. Likerta – zob. Mayntz, Holm, Hübner, 1985, s. 70-71), jak też w postaci zestawionej kafeterii⁷. Autor takiej pracy powinien pamiętać, że pytania otwarte dają możliwość swobodnych wypowiedzi i są łatwym rozwiązaniem, gdy zachodzi trudność w wyczerpującym opracowaniu możliwych odpowiedzi. Pamiętać jednak należy, że zbyt duża liczba pytań otwartych utrudnia ich opracowanie, szczególnie gdy posługujemy się komputerowymi sposobami obliczeń. Ponadto stwarzają one większą trudność ankietowanym, więc częściej bywają pomijane w odpowiedziach. Osobnym aspektem może być standaryzacja tych narzędzi i użytych w nich wskaźników. W większości przypadków badania empiryczne prowadzone na użytek prac kwalifikacyjnych ograniczają to zadanie⁸.

⁷ Termin „kafeteria” pochodzi z języka hiszpańskiego i oznacza detaliczny sklep. W tym przypadku detalicznie – szczegółowo zaproponowane odpowiedzi (zob. Kopaliński, 2006, s. 275).

⁸ Pomija się tu prace kwalifikacyjne powstałe z zastosowaniem narzędzi wytestowanych, jak ma to często miejsce choćby w psychologii.

Inaczej do organizacji badań podchodzi autor badań komercyjnych, dla którego nie różnorodność jest ważna, lecz rzetelność i skuteczność. Jeszcze inaczej do kwestii tej podchodzi autor profesjonalnych badań instytucjonalnych. Można powiedzieć, że stoi przed nim *jedynie* zadanie zebrania rzetelnego materiału empirycznego zapewniającego porównywalność, w tym międzynarodową. Opisuując te wymogi, Jan Kordos tak formułuje najważniejsze z nich:

- a) porównywalność konceptualna – pomiary powinny odnosić się do tych samych jednostek lub pojęć;
- b) porównywalność statystyczna – dla wszystkich pozycji powinny być użyte metody zbierania danych akceptowane w badaniach statystycznych (np. losowy wybór próby, zadowalająca precyzja oszacowań);
- c) porównywalność interpretacyjna – badane kategorie powinny być interpretowane w ten sam sposób we wszystkich badanych krajach, ale jednocześnie uwzględniając występujące w nich uwarunkowania (Kordos, 2014, s. 29).

Tego typu wymogi stawiane są pracom kwalifikacyjnym wówczas, gdy prace te nawiązują do badań prowadzonych wcześniej lub są elementem badań cyklicznych, ale i to dzieje się w ograniczonym zakresie.

Zakończenie

Jak wspomniano we wstępie, przedstawione kwestie są refleksjami autora i mogą zarówno budzić krytykę, jak też być przyczynkiem do dalszej merytorycznej dyskusji. Równie dyskusyjny może być zastosowany podział na część o nachyleniu teoretycznym i praktycznym. Jak wykazano, badania na użytek prac kwalifikacyjnych różnią się w wielu kwestiach o charakterze metodologicznym i praktycznym od badań komercyjnych i profesjonalnych badań instytucjonalnych. Niewątpliwie doświadczony promotor prac kwalifikacyjnych znalazłby jeszcze wiele innych różnic bądź mógłby inaczej je zaakcentować. Zauważono, że oba rodzaje badań mają także wiele aspektów wspólnych. Można do nich zaliczyć podstawy metodologiczne, standardy pozyskiwania i przetwarzania danych (szczególnie bezstronności, rzetelności i poufności) czy statystyczne programy umożliwiające dokonywanie niezbędnych analiz (w pracach kwalifikacyjnych stosowane są w ograniczonym zakresie).

Pojawia się tu jeszcze jedna różnica – profesjonalizmu. Prace kwalifikacyjne są miejscem zdobywania go i próbą udowodnienia pewnego jego poziomu. Badania na użytek komercyjny i profesjonalne badania instytucjonalne wymagają profesjonalizmu w pełnym tego słowa znaczeniu. Niewątpliwie należy zauważyć, że mimo przedstawionych różnic prace kwalifikacyjne są dobrym sprawdzianem warsztatu metodologicznego absolwentów uczelni wyższych. Są jednocześnie pierwszym krokiem potwierdzającym przydatność do pracy w pracowniach komercyjnych i profesjonalnych instytucjach badawczych.

BIBLIOGRAFIA

- [1] APANOWICZ, J., 2003. *Metodologia nauk*, TNOiK, Toruń.
- [2] BABBIE, E., 2007. *Badania społeczne w praktyce*, PWN, Warszawa.
- [3] BRZEZIŃSKI, J., 1997. *Metodologia badań psychologicznych*, PWN, Warszawa.
- [4] BRZEZIŃSKI, J., 2000. *Badania eksperymentalne w psychologii i pedagogice*, Wyd. SCHOLAR, Warszawa.
- [5] KĘDZIOR, Z., KARZC, K., 1997, 2006, 2011. *Badania marketingowe w praktyce*, PWE, Warszawa.
- [6] KONARZEWSKI, K., 2002. *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*, WSiP, Warszawa.
- [7] KOPALIŃSKI, W., 2006. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa.
- [8] KORDOS, J., 2014. *Statystyczne badanie zjawisk społecznych*, [w:] T. Panek (red.), *Statystyka społeczna*, PWE, Warszawa.
- [9] MARSHALL, G. (red.), 2006. *Słownik socjologii i nauk społecznych*, PWN, Warszawa.
- [10] MAYNTZ, R., HOLM, K., HÜBNER, P., 1985. *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, PWN, Warszawa.
- [11] NOWAK, S., 2008. *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa.
- [12] PANEK, T. (red.), 2014. *Statystyka społeczna*, PWE, Warszawa.
- [13] PIETER, J., 1967. *Ogólna metodologia pracy naukowej*, PAN, Wrocław, Warszawa, Kraków.
- [14] PIETER, J., 1973. *Oceny i wartości*, Wyd. Nauk. Śląsk, Katowice.
- [15] PIETER, J., 1975. *Zarys metodologii pracy naukowej*, PWN, Warszawa.
- [16] PILCH, T., 1995, 2001. *Zasady badań pedagogicznych*, wyd. Żak, Warszawa.
- [17] PILCH, T., BAUMAN, T., 2001. *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wyd. Żak, Warszawa.
- [18] PIWOWARSKI, W., 1977. *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa.
- [19] STARZYŃSKA, W., 2012. *Statystyka praktyczna*, PWN, Warszawa.
- [20] SZCZEPAŃSKI, J., 1972. *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa.
- [21] TATARKIEWICZ, W., 1978. *Pojęcie wartości*, [w:], *Parerga*, PWN, Warszawa.